

باستان‌شناسی و هنر

• سید مهدی موسوی نیا^۱
علیرضا گودرزی

نیک گریفیدس، آنه جنر و کریستین ویلسن در سال ۱۹۹۰ میلادی کتابی را تحت عنوان drawing archeological finds در لندن منتشر کردند. این کتاب تحت عنوان ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی و هنر توسط زیبا یحیوی در سال ۱۳۸۸ ترجمه و در انتشارات سمیرا منتشر شده است.

پیدایی باستان‌شناسی نو در نیمه دوم قرن بیستم و ارتقای استانداردهای ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی، انگیزه‌ای برای مؤلفان پدید آورده است تا به واسطه تجربه و آشنایی با روش‌های جدید ترسیم، به تدوین کتابی در این مورد بپردازند.

کتاب مورد بحث بدون فصل بندی و مشتمل بر مقدمه و بخش اصلی است.

نویسنده در مقدمه کتاب به توضیح تصاویر خوب و بد از نگاه توانایی عرضه دقیق زیباشناختی ویژگی‌های اثر می‌پردازد (ص ۱۱). در ادامه با اشاره به تفاوت بین عکاسی و ترسیم، در قالب مثال‌هایی محدودیت‌ها و قابلیت‌های هر کدام را در عرضه این ویژگی‌ها مشخص می‌کند (صص ۱۷-۱۲).

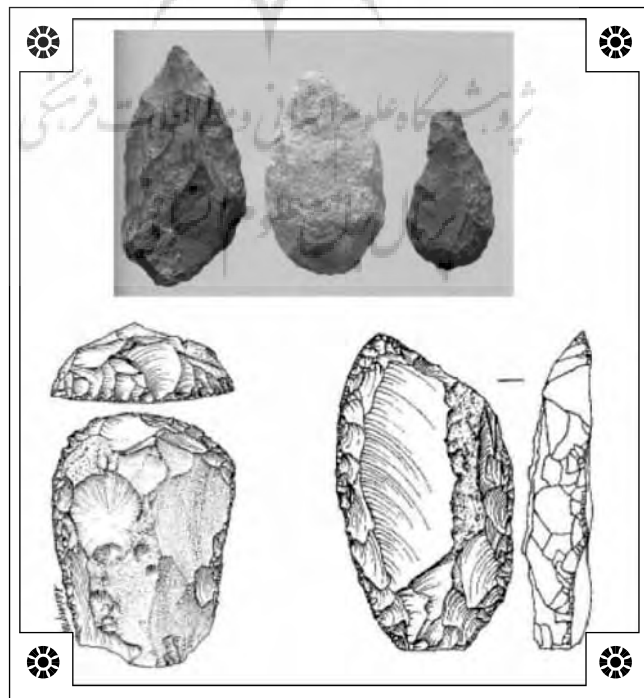
در مبحث اصول کلی ترسیم، با اشاره به اصولی چون نور، بررسی جسم، مقیاس، جهت گیری، مقطع‌ها، سایه زنی و جوهرریزی، به تشریح هریک و جایگاه آن‌ها در ترسیم آثار می‌پردازد (صص ۳۱-۲۴). برای ترسیم هر اثر هنری موادی لازم است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مدادپاک‌کن، مدادتراش، تیغه، کاغذ، پرگار، گونیا، کولیس، قلم مو، تخته رسم، خط کش T و مقوا اشاره کرد. نویسنده کتاب در ضمن اشاره به موارد فوق، کاربرد هر کدام را جداگانه در ترسیم دقیق یافته‌های باستان‌شناسی تشریح می‌کند (صص ۵۱-۳۵).

در مبحث موضوعات ترسیم، آثار قابل ترسیم را به آثار فلزی، آثار سنگی، اجسام سرامیکی، آثار استخوانی، عاج، شاخ و شاخ گوزن، چوب، چرم، منسوجات و شیشه تقسیم، و هریک را جداگانه توضیح و در قالب مثال‌هایی ترسیم نموده است (صص ۹۰-۵۲). تفاوت‌ها و تشابهات ترسیمی هریک از موارد فوق بر اساس نوع مواد در این مبحث قابل مشاهده است. به دیگر سخن علی‌رغم وجود قاعده کلی در ترسیم این آثار، هر یک را جداگانه و بر اساس حضور در یکی از تقسیم بندی‌های فوق می‌توان ترسیم نمود.

- ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی و هنر
- نیک گریفیدس، آنه جنر و کریستین ویلسن
- ترجمه‌ی زیبا یحیوی
- تهران، نشر سمیرا، چاپ اول، ۱۳۸۸، تعداد صفحات: ۳۰۸

نکته مهم در ترسیم ابزارهای سنگی، توجه به فرم قطعه و مراحل ساخت آن است. بهترین و جامع‌ترین نشریه برای ترسیم ابزارهای سنگی *précis de dessin des Industries Lithiques préhistoriques* کار *Michel Dauvois* است. قابلیت بالای این نشریه در انتقال تکنیک‌های ترسیم ابزارهای سنگی، بدون نیاز به یادگیری زبان فرانسه، از طریق الهام‌گیری ترسیم توسط تصاویر امکان‌پذیر است (ص ۱۵۷). آشنایی با استانداردهای جدید ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی و تفاوت اساسی آن با شیوه‌های طراحی و ترسیم باستان‌شناسان سنتی از یک طرف و نگاه متفاوت به نقش ترسیم دقیق در تفهیم و تفسیر بهتر داده‌های باستان‌شناسی از طرف دیگر، از جمله مقولاتی است که در تألیف این کتاب مؤثر بوده است. *Brodribb, A. C.* کتابی را تحت عنوان *Drawing Archeological Finds for Publication* در سال ۱۹۷۰ میلادی در لندن منتشر کرد. همان‌طور که در ادامه دیده می‌شود زمان انتشار این کتاب هم‌زمان با گسترش کاوش‌های باستان‌شناسی و ازدیاد اشیاء باستانی و طبیعتاً افول کیفیت ترسیم‌های باستان‌شناسی است. شیوه‌های ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی در این کتاب متفاوت از ترسیم‌های دهه نود میلادی که هم‌زمان با انتشار کتاب مورد بحث است، است. علی‌رغم تفاسیر فوق، کتاب مورد بحث را می‌توان در ادامه کتاب *Brodribb, A. C.* مورد مطالعه قرار داد. ارتقای شیوه‌های جدید و علمی ترسیم در دهه ۹۰ میلادی، تأثیر زیادی بر کیفیت مطالب این کتاب و عرضه جدیدترین شیوه‌های ترسیم داشته است. همانگونه که اشاره شد نگاه متفاوت و ارتقای استانداردها در ترسیم داده‌ها، با رشد باستان‌شناسی نو هم‌زمان است. لازم به ذکر است

نویسنده در مبحث ترسیم ظروف سفالی، با اشاره به مواد ضروری برای ترسیم یک ظرف، به تشریح ترسیم قطعات سفالی و بازسازی شکل ظروف از روی این قطعات می‌پردازد (صص ۹۵-۱۱۴). همچنین به تفاوت ظروف از لحاظ ساده و منقوش بودن و تفاوت‌های تریسمی بین آن‌ها پرداخته است (صص ۱۵۳-۱۳۴). در ادامه به چگونگی ترسیم ظروف شیشه‌ای می‌پردازد و اشاره می‌کند که امروزه این ظروف به شیوه‌ی سفالینه‌ها ترسیم می‌شود (صص ۱۵۳-۱۵۶). نویسنده در آخرین مبحث این کتاب به چگونگی ترسیم ابزارهای سنگی پرداخته است. در طراحی این ابزارها، بسته به تراشه یا سالم بودن ابزار، راهکارهای متفاوتی برای ترسیم آن‌ها در نظر گرفته شده است. از جمله اصولی که در ترسیم این ابزارها مورد استفاده قرار گرفته و تشریح شده است، می‌توان به سایه‌زنی و جوهرریزی اشاره کرد (صص ۲۰۶-۱۵۷). در جهت تکمیل مبحث فوق باید اشاره شود ماندگارترین ماده مطالعاتی در باستان‌شناسی نمونه‌های سنگی یا سنگ ابزارهاست. سنگ بیشتر از هر ماده دیگری مورد استفاده بشر قرار گرفته و عصر سنگ طولانی‌ترین دوره از ادوار تحول فرهنگی بشر محسوب می‌شود. شکل عمومی سنگ ابزارها عبارتند از تیغه، تراشه ابزار، تراشه، دور ریز، مادر سنگ. از شاخصه‌های ابزار سنگی می‌توان به سکوی ضربه، نقطه ضربه، صدفی، پریدگی صدفی، امواج کوچک، امواج درشت، شیارها و روتوش اشاره کرد. از انواع سنگ‌های مورد استفاده توسط بشر، افسیدین را می‌توان بهترین ماده کانی برای ساخت ابزارهای سنگی به حساب آورد.

آشنایی با استانداردهای جدید ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی و تفاوت اساسی آن با شیوه‌های طراحی و ترسیم باستان‌شناسان سنتی از یک طرف و نگاه متفاوت به نقش ترسیم دقیق در تفهیم و تفسیر بهتر داده‌های باستان‌شناسی از طرف دیگر، از جمله مقولاتی است که در تألیف این کتاب مؤثر بوده است

در کاوش‌ها متداول نبوده است. از بین این اشیاء، فقط اشیاء شاخص را مورد مطالعه و بررسی، و بعضاً ترسیم می‌نموده‌اند. در ادامه رشد و تحول علم باستان‌شناسی، نگاه نابرابر و تبعیض‌گونه اشیاء یافته شده در کاوش‌های باستان‌شناسی جای خود را به نگاه برابر به اشیاء یافته شده در کاوش‌ها داد. هر چند در این مرحله نیز به واسطه افزایش کاوش‌های باستان‌شناسی بعضاً از کیفیت و دقت ترسیم‌ها کاسته می‌شد اما این مشکل در دهه ۹۰ میلادی با توجه به شیوه‌های جدیدتر و علمی‌تر ترسیم آثار از بین رفت. طراحی و ترسیم آثار هنری یافته شده در کاوش‌ها بخش جدایی‌ناپذیری از کاوش‌های باستان‌شناسی است، به طوری که امروزه در همه کاوش‌ها، شخصی به عنوان طراح، وظیفه طراحی و ترسیم داده‌های حاصل از کاوش را به عهده دارد.

کاربرد برنامه‌های کامپیوتری در ترسیم‌های دقیق یافته‌های باستان‌شناسی

امروزه استفاده از برنامه‌های کامپیوتری از جمله Corel نقش اساسی در ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی بر عهده دارد. آسان‌تر و دقیق‌تر شدن ترسیم، قابلیت چاپ طرح‌ها با کیفیت بهتر، توانایی در امکان تغییر ترسیم‌ها، تنظیم رنگ ترسیم خصوصاً در مقطع طرح‌ها، همگی با برنامه‌های کامپیوتری امکان پذیر است. استفاده از این برنامه‌ها را می‌توان یکی از قراردادهای مشترک ترسیم در کشورهای مختلف جهان به حساب آورد. فقدان بخشی تحت عنوان کاربرد برنامه‌های کامپیوتری در ترسیم‌های دقیق باستان‌شناسی، در ضمن اشاره به موضوعات و روش‌های ترسیم محسوس و نقصان است.

باستان‌شناسی با استفاده از روش‌های تجربی، عملی و علمی، کلیه مراحل کشف، شناخت، طبقه‌بندی، تفسیر و توجیه مدارک یافته شده از کاوش‌های باستان‌شناسی را بر عهده دارد. یکی از این روش‌ها استفاده از ریاضی و هندسه به منظور ترسیم آثار یافته شده در کاوش‌ها است. ارتباط ترسیم با هندسه و ریاضی در مبحث مواد لازم برای ترسیم با اشاره به موادی همچون خط کش و پرگار و گونیا دیده می‌شود. حسن دنبیلی در مقدمه کتاب هنر خط کش و پرگار به نقل از غلامحسین همایون‌نفرد به جایگاه علم هندسه و ریاضی در تمام محاسبات اجتماعات امروزی پرداخته و به ارتباط آن با ترسیم اشاره می‌کند. نویسنده کتاب هر چند که در ضمن معرفی مواد ترسیم به کاربردهای آن نیز پرداخته اما اشاره‌ای به جایگاه هندسه و ریاضی در

پیشرفت این رشته در دهه شصت میلادی و فشار کار حفاری‌های نجات بخشی، باعث ازدیاد ترسیم‌های باستان‌شناسی و افول کیفیت آن شد. در نتیجه تعداد زیادی تصاویر توسط افرادی ایجاد شد که آموزش اندکی در هنر یا باستان‌شناسی دیده و یا اصلاً آموزش ندیده بودند. با ورود باستان‌شناسی به دهه نود میلادی، در سبک و دقت ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی پیشرفت قابل ملاحظه‌ای حاصل گردید.

با مطالعه این کتاب می‌توان جایگاه والای ترسیم‌های دقیق و روش‌های علمی وابسته به آن را از یک طرف و تفاوت‌های ترسیمی اشیاء مکشوفه و راه‌های ترسیم دقیق این آثار را از طرف دیگر شناسایی و بکار بست. تجربه مولفان در شناخت روش‌های ترسیمی نیز نقش مهمی در کیفیت مطالب آن و شیوه‌های انتقال آن در قالب مثال‌ها، تصاویر و ترسیم‌ها دارا بوده است. کمبود نوشته‌هایی با این موضوع به زبان فارسی کاملاً محسوس و مطالب این کتاب راهنمای مناسبی برای ارتقای شیوه‌های ترسیمی یافته‌های باستان‌شناسی در ایران است.

علی‌رغم جایگاه این کتاب در ارتقای استانداردهای ترسیم یافته‌های باستان‌شناسی، وجود کمبودهایی چه در متن اصلی و چه در متن ترجمه شده آن قابل مشاهده است.

اصولاً در مبحث ترسیم آثار باستانی باید به این نکته توجه شود که بین تکنیک‌های مورد استفاده برای ترسیم آثار هنری استانداردسازی صورت نگرفته و در کشورهای مختلف دنیا این روش‌ها می‌تواند متفاوت از هم دیده شوند. به دیگر سخن تکنیک‌های ترسیم در کشورهای غربی همچون انگلیس - کشور نویسنده کتاب - می‌تواند متفاوت از ایران - کشور مترجم کتاب - بوده باشد، که نمود آن را می‌توان در تفاوت‌های فرهنگی و هنری بین جوامع فوق مشاهده نمود. هرچند که بعضاً قراردادهای مشترکی نیز بین آن‌ها دیده می‌شود. همچنین باید اشاره شود یک ترسیم هرگز به رئالیسم کلی نخواهد رسید، چرا که اصولاً یافته‌های حاصل از کاوش سه بعدی است در حالی که ترسیم این یافته‌ها دو بعدی است. نبود بعد سوم در دقیق‌ترین ترسیم‌های باستان‌شناسی یکی از نواقص ترسیم را در نشان دادن کم و کیف اشیاء یافته شده در کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد.

ترسیم در مراحل تحولی علم باستان‌شناسی چه جایگاهی دارد؟
با نگاهی به تاریخچه ترسیم آثار باستانی می‌توان به نکاتی دست یافت. تا قرن ۱۸ میلادی مطالعه و بررسی تک تک اشیاء یافته شده

در مبحث ترسیم آثار باستانی باید به این نکته توجه شود که بین تکنیک‌های مورد استفاده برای ترسیم آثار هنری استانداردسازی صورت نگرفته و در کشورهای مختلف دنیا این روش‌ها می‌تواند متفاوت از هم دیده شود

باستان‌شناسی

کیفیت پایین تصاویر و طرح‌های ترسیمی، به همراه نبود نمایه و منابع در آخر کتاب، نقصان قابل ملاحظه‌ای است. وجود کلمات انگلیسی ترجمه نشده در متن کتاب، بدون آوردن توضیحی در مقدمه یا پی‌نوشت صفحات از یک طرف و عدم معادل‌گزینی مناسب برای برخی از واژه‌ها از طرف دیگر و نیز نبود واژه‌نامه تخصصی در پایان کتاب، که معمولاً از وظایف مترجمینی است که دست به برگرداندن یک متن تخصصی می‌زنند، تا حدودی موجب ابهام در درک مطالب کتاب گردیده است.

پی‌نوشت:

۱. پست الکترونیک: m.mousavi_nia@yahoo.com
2. Joukowsky, M. 1980, A complete manual of field Archaeology printice Hall, Englewood cliffs, New york, p309.
3. ibid325.
۴. (علیزاده، ۵-۶) علیزاده، کریم، معرفی روش ثبت و ضبط اشیاء (سفال و سنگ ابزار) در یک بررسی باستان‌شناختی، مجله باستان پژوهی، شماره ۹، تابستان ۱۳۸۱، جهاد دانشگاهی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران صص ۶-۵.
5. Bray, W and D. Trump, 1970, A Dictionery of archaeology, Allen lane the penguin press, London, p165.
6. Brodrrib, A. C, 1970, Drawing Archeological-Finds for Publication, London.
۷. توحیدی، فائق، فن و هنر سفالگری، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم، ۱۳۸۲، صص ۳۸۶.
۸. دنیلی، حسن، هنر خط کش و پرگار، تهران، انتشارات کیومرث، چاپ اول، ۱۳۸۰، صص ۵-۴.
۹. فرانکس جین و پاول ویلیام، طراحی از طبیعت بی جان (۲) (روش طراحی گام به گام)، ترجمه فریبرز فرید افشین و مریم خسروشاهی، تهران، انتشارات کتاب آبان، چاپ سوم، ۱۳۸۷، صص ۳.
۱۰. هام، جک، طراحی و نقاشی طبیعت بی جان، ترجمه رضا محمدی و رامین شعبانزاده، انتشارات رخ مهتاب، چاپ چهارم، ۱۳۸۴، صص ۱.
۱۱. مجیززاده، یوسف، باستان‌شناسی و سفال، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، شماره ۲۰، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۱، صص ۴.
۱۲. توحیدی، صص ۳۸۶.
۱۳. همان، صص ۴۲۰-۳۹۳.

باستان‌شناسی و نقش آن در ترسیم‌های دقیق یافته‌های باستان‌شناسی نکرده است.

علی‌رغم نگاه متفاوت ترسیم با طراحی در برخورد با اشیاء باستانی، بعضاً قراردادهای مشترکی بین آن‌ها دیده می‌شود. اشتراک مواد لازم برای طراحی و ترسیم آثار، یکی از آن‌ها است. در مبحث مواد لازم برای ترسیم با اشاره به اقلام ضروری ترسیم از مداد نیز به عنوان یکی از این مواد نام می‌برد. علاوه بر تفاوت روش‌های طراحی با مداد و ترسیم با مداد، بعضاً اشتراکاتی نیز بین آن‌ها دیده می‌شود. خطوط ساده آزاد^۱ و اشکال اشیاء بی جان در طراحی و اشیاء باستان‌شناسی در ترسیم را نیز می‌توان از دیگر اشتراکات طراحی و ترسیم در برخورد با اشیاء دانست. اشاره جداگانه به روش‌های ترسیم آثار و مراحل ترسیم در برخورد با تک تک اشیاء باستانی ضروری است.

از مهم‌ترین اشیاء یافته شده در کاوش‌ها که می‌توان آن را یکی از فراوان‌ترین، شکننده‌ترین و متنوع‌ترین کالای مصنوعی ساخته شده توسط انسان دانست و به عنوان بهترین مدرک فرهنگی در شناخت اقوام و جوامع به حساب می‌آید، سفال است. بر این اساس آن را می‌توان از دیدگاه‌های گوناگون مورد مطالعه قرار داد^{۱۱}. طراحان فنی ظروف سفالی، به کمک ابزار و روش نقطه‌یابی، استفاده از گونیا یا شانه طراحی و محاسبه قطر دهانه ظرف در یک طرح فنی، به ویژگی‌ها و خصوصیات قطعه یا یک ظرف سفالی پی می‌برند^{۱۲}. در ترسیم فنی ظروف سفالی، باید توجه شود که یک ظرف یا قطعه سفالی را می‌توان در اشکال و ابعاد گوناگون، همچون ترسیم قطعه‌ای از لبه ظروف ساده و منقوش، دسته‌های افقی و عمودی، پایه‌های ظروف، بدنه سفال ساده و منقوش، کف سفال ساده و منقوش، ترسیم نقوش داخل ظروف، ترسیم نقش در کف خارجی ظروف، ترسیم نقوش کامل بدنه سفالی، ترسیم ظروف کامل ساده و منقوش، ترسیم ظروف پایه دار مجوف، ترسیم لوله ظروف، ترسیم ظروف دوپوسته مشبک، ترسیم ظروف معروف به تنگ خروسی یا سر اسبی، ترسیم نقوش مهری، قالبی و نقوش کنده، چگونگی نمایش شکستگی و وصلی انجام شده روی ظروف، ترسیم ظروف سه پایه و غیر قرینه، ترسیم پی سوزهای سفالی و پی سوزهای دهانه قیفی دارای نودان، ترسیم قمقمه و دربوش، مطالعه نمود^{۱۳}. دقیق شدن در طبقه‌بندی و ترسیم انواع ظروف سفالی در مقایسه با مبحث ترسیم ظروف سفالی در کتاب مورد بحث، وجود کاستی‌هایی را در مبحث فوق نشان‌نشان می‌دهد.